

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.707.044 у
Національному університеті
цивільного захисту України
д.психол.н., професору
Олександрю ТИМЧЕНКУ

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Казакової Єлизавети Сергіївни
«Трансформація ціннісно-сміслової сфери особистості під впливом
продовженої вітальної загрози COVID-19», подану на захист на здобуття
наукового ступеня доктора філософії (PhD) у галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія»

Актуальність дисертаційної роботи. Коронавірусна хвороба та швидкість її поширення викликали неабиякі зміни в життєдіяльності кожної людини. Унікальність та головна особливість цієї надзвичайної ситуації полягає в тому, що від цього вірусу страждали всі без виключення. Саме через COVID-19 суспільство вперше зіткнулось із питанням соціальної ізоляції, в побуті вперше з'явилися нові домінуючі форми та засоби спілкування із соціумом, дистанційна форма роботи та навчання стала більш розповсюдженою та пронизала всі сфери життєдіяльності людини.

Всесвітня організація охорони здоров'я визнала пандемію надзвичайною ситуацією в галузі громадської охорони здоров'я міжнародного значення. Так, весь сучасний світ вперше зіштовхнувся з надзвичайною ситуацією нового виду. Тривалий вплив невизначеності та незрозумілості, що були в основі вітальної загрози цієї надзвичайної ситуації, обумовили актуалізацію трансформаційних процесів у ціннісно-смісловій сфері людини. В нових умовах життя особистість відчувала нагальну потребу в перебудові свого внутрішнього світу, в визначенні нових орієнтирів та цінностей.

Можна сказати, що питання детермінації певних трансформаційних змін у межах ціннісного компонента у структурі особистості, яка потрапила під вплив продовженої надзвичайної ситуації з виразним вітальним компонентом й досі є недостатньо вивченою. Все це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, яка є актуальною і своєчасною на сьогодні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі психології діяльності в особливих умовах соціально-психологічного факультету згідно з планом проведення науково-дослідних робіт Національного університету цивільного захисту України. Робота здобувача проводилась у межах науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (№ ДР 0120U000003) та пов'язана з реалізацією Постанови КМУ від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території

України коронавірусу COVID-19» та Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 20.04.2021 № 771 «Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам».

Основні наукові положення, висновки та рекомендації сформульовані в дисертації, ступінь їх обґрунтованості і достовірності.

Мета, поставлена дисертантом, досягається завдяки вирішенню комплексу наукових завдань, а саме:

– Шляхом теоретико-методологічного аналізу існуючих наукових джерел розкрито сутність ціннісно-сміслової сфери особистості та вивчені детермінанти, що обумовлюють її зміни;

– Обґрунтовані комплекси методів та методик виявлення трансформацій в межах ціннісно-сміслової сфери особистості, яка потерпає від пролонгованої вітальної загрози;

– Шляхом проведення лонгітюдного дослідження вивчені особливості динаміки трансформацій ціннісно-сміслової сфери, які сталися у різних категорій населення під час пандемії COVID-19;

– Розроблені ціннісні профілі постраждалих від пандемії COVID-19 в аспекті їх здатності до супротиву вітальній загрозі.

Сформульовані дисертантом висновки є достатньо обґрунтованими. Дисертаційна робота є закінченою. Загальний обсяг роботи сягає 281 сторінки; складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 157 найменувань і 7 додатків, містить 24 рисунки та 62 таблиці:

У **вступі** подано загальну характеристику дисертаційної роботи. Обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету роботи та основні завдання дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами. Наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію роботи та публікації.

У **першому розділі ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНО-СМІСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ** проведено аналіз основних підходів до розуміння ціннісно-сміслової сфери особистості, в яких йдеться про: цінності як ознаку предмета чи явища, яка може задовольнити потреби, бажання, інтереси та захоплення людини; цінності як основи світогляду, моралі, політики, естетичних переконань і смаків, рішень і стимулюючої поведінки людини; цінності як мотиваційного аспекту; цінності як самоактуалізації та самореалізації.

Розглянуто проблему детермінант, які впливають на зміни у ціннісно-смісловій сфері особистості. Встановлено, що трансформаційні зміни в системі цінностей можуть відбуватись під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Особливо помітними вони стають у період переживання особистістю певних криз та критичних ситуацій. Обумовлюють такі трансформації різні категорії: соціальні явища, професійні, вікові, але найяскравіше проявляються ціннісні трансформації, зокрема, із прямим

зіткненням зі смертю – як видом вітальної загрози. Саме це й обумовлює актуальність даної наукової проблеми.

У другому розділі ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІНІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19 розглянуто проблему коронавірусної хвороби та пандемії взагалі для всього людства, яка виступає надзвичайною ситуацією нового формату. Умови пандемії COVID-19, які несуть у собі реальну загрозу, призводять до вимушеного переосмислення цінності життя та здоров'я. Як наслідок, відбувається переоцінка ціннісно-сміслової сфери особистості та системи особистих пріоритетів.

Наведено характеристику вибірки до якої увійшло 142 людини. Осіб, які взяли участь у дослідженні, було поділено на 2 основні групи за ознакою особистісного ставлення до пандемії COVID-19 та карантину: до 1-ї групи увійшли респонденти, які дуже складно та важко переживають загрозу вірусу та вимог карантину; 2-гу групу склали ті, хто майже не відчув на собі негативного впливу ситуації навколо вірусу та карантину.

Лонгітюдне дослідження включало три психодіагностичні «зрізи», відповідно до піків загострення карантинних норм: березень-квітень 2020 року, жовтень 2020 року та травень 2021 року.

Для обробки даних використовувались методи статистичної обробки даних: критерій Колмогорова-Смірнова, χ^2 -Фрідмана, t-критерій Стьюдента, U-критерій Манна-Уїтні, критерій T-Вілкоксона, дисперсійний аналіз. Отримані результати оброблені за допомогою стандартизованого пакету програм IBM® SPSS® Statistics (версія 26).

У третьому розділі ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН В МЕЖАХ ЦІНІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОЛОНГОВАНОЇ ВІТАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ представлено результати порівняльного аналізу трьох вимірів дослідження. Вони показують, що загальними незмінними цінностями для обох груп досліджуваних залишилися «Безпечність» та «Доброта». Інші цінності зазнали певних перетворювальних впливів.

Аналіз трансформацій, які відбулися в ціннісно-смісловій сфері осіб різного віку, показав, що найбільші зміни спостерігаються в осіб молодого віку, найменші – в осіб похилого віку. Життєві прагнення молодих людей стали більш конкретними, менш глобальними. Вони відчули зниження інтересу до життя, знесилення, втрату сенсу, переоцінили здатність керувати власним життям. Особи середнього віку, під час пандемії, усвідомили неможливість контролювати всі події власного життя, набули фаталістичних поглядів на буття. В осіб похилого віку суттєвих змін не відбулося.

Гендерні особливості основних змін під час лонгітюдного дослідження показали, що чоловіки мають більш стійкі цінності та сенс життя, хоча у них і проявляються деякі незначні коливання. В той же час жінкам важко даються зміни, але ж якщо вони все ж таки опановують себе та адаптуються до нових умов – отримують великі показники задоволеності життям.

У четвертому розділі ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННІСНИХ ПРОФІЛЕЙ ОСІБ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ХВОРОБИ COVID-19 показала, що найбільших трансформацій у досліджуваних 1 групі, з важкими переживаннями загрози COVID-19, після перенесеної хвороби зазнали такі складові ціннісно-сміслової сфери, як: цілі життя, локус контролю – Я, традиції, самостійність, гедонізм та влада. Після хвороби респонденти цієї категорії почали більш реалістично сприймати власне життя, об'єктивно оцінювати можливості, прагнути отримати підтримку оточуючих, приймати себе та ситуацію.

Аналіз трансформацій складових ціннісно-сміслової сфери після хвороби на COVID-19 у досліджуваних без важких переживань щодо вірусу показав, що у них домінуючими цінностями стали ті, що пов'язані із підтримкою безпечності середовища; знизилася потреба в досягненнях, відповідальності, успіху, чуттєвих задоволеннях.

Отримані результати трансформацій цінностей після хвороби на COVID-19 у респондентів всіх категорій показують, що перетворення здебільшого стосуються зростання прагнення до безпечного життя, усвідомленості, необхідності створення суспільного небезпечного простору життя, який потребує зниження частки суто егоцентричних потреб та докладання зусиль для вироблення певних спільних норм та правил, дотримання яких унебезпечить людей в майбутньому від поширення нових згубних інфекцій, вірусів тощо.

Наукова новизна отриманих результатів. Найсуттєвіші наукові результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

Вперше:

- вивчено динаміку ціннісно-сміслової сфери особистості з різним ставленням до пандемії COVID-19;
- проаналізовано сутність трансформаційних змін у ціннісній та сенсо-життєвій сфері особистості до та після захворювання на COVID-19;
- розроблено психологічні профілі осіб із різним типом переживання пандемії COVID-19.

Уточнено та доповнено перелік соціально-демографічних детермінант, що обумовлюють трансформаційні зміни у межах ціннісно-сміслової сфери особистості.

Дістали подальшого розвитку уявлення про сутність та ознаки трансформаційних процесів у ціннісно-смісловій сфері особистості, яка переживає пролонговану загрозу власному життю та здоров'ю.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні одержаних даних у системі психологічного супроводу різних категорій населення, яке постраждало від пролонгованої надзвичайної ситуації з виразним вітальним компонентом, викликаним пандемією.

Отримані результати дозволяють запропонувати психологічні профілі осіб із різним типом реагування на пандемію COVID-19, які можуть бути

враховані при розробці рекомендацій щодо подолання особистістю важких психологічних наслідків пандемії.

Результати дослідження впроваджені в межах психологічного консультування працівників Синельниковської міської ради (акт впровадження від 12.04.2023), та медичних працівників КНП «Міська клінічна лікарня №8» Харківської міської ради, яка спеціалізується на лікуванні гострих та хронічних кардіологічних захворювань (акт впровадження від 17.02.2023), а також працівниками КНП «Міська поліклініка №11» Харківської міської ради (акт впровадження 07.03.2023).

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях дисертанта. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 12 наукових працях, у тому числі 5-ти статтях у наукових фахових виданнях з психології та 7-ми публікаціях у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Загальні висновки до дисертації відповідають її змісту, конкретно висвітлюючи отримані наукові та практичні результати. Слід зазначити, що дисертація є закінченою науковою працею, в якій містяться наукові доробки, що мають певну теоретичну та практичну цінність в умовах надзвичайної ситуації, яка в собі несе пролонговану вітальну загрозу для особистості.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційного дослідження. Оцінюючи в цілому позитивно прорецензовану дисертаційну роботу, маємо певні зауваження:

1. Параграф 2.1, в якому йдеться про психологічні характеристики пролонгованої вітальної загрози COVID-19 та її впливу на особистість доцільніше було б представити в Розділі I, ніж в Розділі II, адже він має більш теоретичний характер ніж пов'язаний з організацією дослідження.

2. В параграфі 3.2, при дослідженні трансформації цінностей до та після хвороби, в межах кожної з виділених авторкою груп, на нашу думку, було б доцільно провести ще порівняльний аналіз з особами цієї ж групи, які не хворіли. Це б значно розширило отримані результати та в більшій мірі б визначило вагу впливу реальної вітальної загрози на трансформацію цінностей особистості.

3. В параграфі 4.3 здобувач в алгоритмі психологічної допомоги щодо відновлення та збереження психологічної рівноваги осіб з важкими переживаннями щодо пандемії COVID-19 рекомендує особам, які хворіли очні сесії. На нашу думку, психологічне втручання до стану осіб цієї категорії повинно бути значно раніше ніж після одужання. Втручання повинно бути ще під час хвороби, адже окрім того, що ця категорія людей і так складно сприймає пандемію (вона для них є травматичною подією), ще під час хвороби є вірогідність виникнення травми відчуження.

4. У рукописі дисертації зустрічаються друкарські помилки та неточності перекладу, є помилки в оформленні списку літературних джерел та зустрічаються російськомовні джерела (7;12; 17; 19; 40; 49 та інші).

Втім, висловлені зауваження і побажання в цілому не зменшують позитивної оцінки дисертаційного дослідження Казакової Єлизавети Сергіївни.

Загальна оцінка дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Казакової Єлизавети Сергіївни є завершеним науковим дослідженням, що вирішує важливу науково-практичну задачу в галузі психології, а саме психологічного супроводу різних категорій населення, яке постраждало від пролонгованої надзвичайної ситуації з виразним вітальним компонентом.

Таким чином, представлена дисертаційна робота Казакової Єлизавети Сергіївни за темою «Трансформація ціннісно-сислової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID-19» є актуальною та має наукову новизну, обґрунтованість і свою науково-практичну цінність у вигляді отриманих результатів, відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року №44, а дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Офіційний рецензент:

провідний науковий співробітник
навчально-наукової лабораторії екстремальної
та кризової психології науково-дослідного
центру Національного університету
цивільного захисту України
к. психол. н., снс

Діана ПОХІЛЬКО

ПІАПКС - *Похілько Діана*
ЗАСВІДЧУЮ

УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК, СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК
А. Похилько

